

ВІЛЬНЕ КОЗАЦТВО ЯК ВИРАЗНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В 1917–1920-Х РОКАХ

У статті розглянуто діяльність Вільного козацтва як виразника національної свідомості українського селянства в 1917–1920-х роках. Це добровільні військові формування, що діяли в Україні з метою захисту сіл, а згодом і самої держави в умовах зростання громадського безладу та бандитизму.

Ключові слова: козацтво, селянство, військовий рух.

В статье рассмотрена деятельность Свободного казачества как выразителя национального сознания украинского крестьянства в 1917–1920-х годах. Это добровольные военные формирования, которые действовали в Украине с целью защиты сел, а затем и самого государства в условиях роста общественного беспорядка и бандитизма.

Ключевые слова: казачество, крестьянство, военное движение.

The article deals with the activities of the Free Cossacks as the spokesperson for the national consciousness of the Ukrainian peasantry in the 1917–1920s. These are voluntary military formations that acted in Ukraine in order to protect the villages, and, subsequently, the state itself, in the face of growing social unrest and banditry.

Key words: Cossacks, peasantry, military movement.

Вступ. Події в Російській імперії початку 1917 року призвели до втрати владою контролю над царською армією, правоохоронними та поліцейськими структурами.

Розвал армійських та поліцейських структур призвів до зростання громадянського безладу та бандитизму. Вказані події призвели до самоорганізації селянських громад, які ставали на протидію безладу.

Захисником і виразником інтересів селянства стало Вільне козацтво – добровільні військові формування, що діяли в Україні з метою захисту сіл, а згодом і Української держави, в умовах зростання громадського безладу й бандитизму. Перші загони Вільного козацтва з'явилися навесні 1917 року на Звенигородщині (Київська губернія) як протидія збільшовиченим загонам демобілізованих солдатських та армійських дезертирів. Їх створювали за козацьким звичаєм у вигляді територіальної самооборони з виборною старшиною. Особливого поширення Вільне козацтво набуло на Київщині, Чернігівщині, Полтавщині – землях, що раніше входили до складу Гетьманщини, і на яких збереглися козацькі звичаї та традиції.

Постановка завдання. Метою статті є історичне дослідження військової організації Вільного козацтва, яка існувала у 1917–1920 рр. і стояла на захисті внутрішньодержавного порядку та спокою в Україні.

Результати дослідження. Засновниками Вільного козацтва були Семен Гризла та Никодим Смоктьї. У квітні 1917 року у Звенигородському повіті відбувся 1-й повітовий з'їзд козацтва, на якому були вирішені такі організаційні питання: кошовим отаманом Звенигородського повіту (коша) було вибрано Семена Гризла, курінними отаманами волостей: Гусаківської – Смоктьї, Кальниболотської – С. Гризла, Лисянської – Сороку, Тарасівської (Керелівської) – Шевченка, Княжанської – Шаповала.

На з'їзді було розроблено організаційну структуру, що копіювала давній козацький устрій, – з Генеральною козацькою радою та наказним отаманом на чолі, з козацькою старшиною: осавулом, писарем, хорунжим, скарбником.

Основою організації Вільного козацтва стала сотня, яка набиралася з громадян одного села чи міста, не молодших за 18 років і не мала чітко означеної кількості. Сотні волості формувалися в курінь, курені – в полки, а полки губернії об'єднувалися в Кіш.

Козаки брали активну участь у створенні в Києві Першого Українського козачого полку ім. гетьмана України Б. Хмельницького. Полк самочинно був створений 18 травня 1917 року і налічував близько 3 тисяч солдатів. У серпні 1917 року відбулося формування загонів Вільного козацтва в повітах: Бердичівському, Уманському, Київському, Канівському, Черкаському, Остерському, Ніжинському та Борзнянському.

3 (16) – 7 (20) жовтня 1917 року в Чигирині на Черкащині відбувся Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва, на якому були присутні 200 делегатів, що представляли 60 тисяч організованих вільних козаків Київщини, Херсонщини, Катеринославщини, Чернігівщини. Однак представництво не було рівномірним. Найменше делегатів прибуло з Поділля і Волині, де вільнокозацький рух на той час був найменш поширеним. Водночас Звенигородський кіш мав на ньому близько двадцяти делегатів.

Деякі дослідники вважають, що Вільне козацтво було частиною загальноукраїнського військового руху. Але це не зовсім так. По-перше, прерогативою вільнокозачого руху став захист внутрішньодержавного порядку та спокою, а боротьба із зовнішньою загрозою покладалася на українізовані полки регулярної армії. По-друге, організаційна структура Вільного козацтва тяжіла до відокремленого статусу в суспільному ладі України. Підпорядкування безпосередньо Центральній Раді, самостійне вирішення усіх організаційних питань без будь-якої залежності від урядових органів визначали своєрідне привілейоване становище Вільного козацтва. Підтвердження цьому знаходимо і в «Постановах» з'їзду. Закликаючи обрати всю адміністративну владу в Україні на демократичних засадах, вільнокозацькі отамани чітко визначали своє місце в її структурі: «Виконавчим же органом адміністративної влади повинна бути народна міліція, яку й уявляє з себе вільне козацтво». Отже, вільнокозацький рух за своєю структурою та функціональними завданнями ближче стояв до правоохоронних силових структур держави, ніж до регулярного війська [1, с. 547].

Вільне козацтво активно залучалось до боротьби з більшовицькою агресією взимку 1917–1918 років. Саме тому керівництво Вільного козацтва поступово переходило від генерального секретарства внутрішніх справ до секретарства військових справ. 24 січня 1919 року Оргбюро ЦК РКП(б) випустило секретну директиву, підписану Яковом Свердловим. У директиві говорилося: «Провести масовий терор проти багатих козаків, винищивши їх поголовно; провести нещадний масовий терор стосовно всіх козаків, що брали участь – пряму або непряму – в боротьбі з Радянською владою <...> Конфіскувати хліб і змусити зсипати всі надлишки в зазначені пункти, це стосується як хліба, так і всіх сільгосппродуктів <...> Усім комісарам, призначеним у ті або інші козацькі поселення, пропонується проявити максимальну твердість і неухильно проводити надані вказівки». Ця директива негайно стала впроваджуватися в життя. Фактично до початку 1920 року козацтво на території колишньої царської Росії було знищено радянською владою [2].

Вільне козацтво, яке було тісно споріднене із селянством і набирало все більшого авторитету, являло серйозну загрозу радянській владі, що насаджувалася в Україні. 28 грудня 1917 року на протипагу українському «Вільному козацтву» у Харкові був створений перший полк Червоного козацтва під командуванням Віталія Примакова. Віталій Примаков був зятем класика української літератури Михайла Коцюбинського, одружений з його донькою. Назва новоствореного формування «Червоне козацтво» говорить сама за себе. Воно стояло на засадах радянської влади і допомагало придушувати опір селянства примусовій більшовизації органів самоуправління й усупільненню землі. У його організації брав участь і син Михайла Коцюбинського – Юрій Коцюбинський. Численні бойові формування, що ввійшли до складу Червоного козацтва, виникли і діяли на засадах більшовицької мобілізації та загальноармійського вишколу, не маючи ніякого зв'язку з козацькими традиціями [3 с. 140-143].

Червоне козацтво брало участь у першому наступі більшовицьких сил на Україну, воюючи на Лівобережжі й під Києвом проти військ Центральної Ради. Після підписання Берестейського миру німецько-українські війська змусили червоних відступити на Донбас.

У березні – квітні 1919 року червоні козаки почали застосовувати партизанську тактику рейдів у тилу українських військ. У травні 1919 року вони брали участь у ліквідації повстання отамана Матвія Григор'єва, у липні – вересні воювали проти Денікіна на Донбасі.

У серпні 1919 року полк Червоного козацтва перетворено на бригаду. У жовтні того ж року на базі цієї бригади, разом із 14-ю кубанською кавалерійською бригадою і латиським ка-

валерійським полком, сформовано 8-му кавалерійську дивізію Червоного козацтва України. Її використовували в партизанських рейдах по тилах армії Денікіна.

У листопаді 1919 – лютому 1920 років червоні козаки брали участь у новому наступі більшовиків проти Денікіна, перейшли Донбас і дійшли до кримського перешийку. У 1920 році т. з. червоне козацтво було включено до 14-ї радянської армії.

Напередодні Другої світової війни Примакова, Коцюбинського і майже весь командний склад Червоного козацтва репресовано й ліквідовано під час сталінського терору у другій половині 1930-х років [4].

Щодо Вільного козацтва, то воно, як ми вже казали, було тісно пов'язане із селянським середовищем. Вільнокозацький рух мав велику народну підтримку, адже козацький ідеал став надбанням широких народних мас. Це дало українському селянству надійну опору і захист, могутній поштовх на реалізацію своїх прагнень.

В 1917 році на Київщині були поширеними і домінуючими такі форми прояву селянського руху, як захоплення поміщицьких маєтків та урожаю, усунення колишніх управителів маєтками, самочинні захоплення земель та вирубка лісу тощо. Селяни вважали, що чинити потрібно було так, як вирішувала місцева громада, а кожен регіон мав ухвалити свій власний закон, оснований на місцевому звичаєвому праві. Вважаючи законними рішення своїх громад, селяни нерідко вдавалися до самосудів. Так, наприклад, у листі Київської губернської продовольчої управи до губернського комісара читаємо: «<...> Мокро-Калигорське волосне земство, под давлением Селянской Спильки, созвало 15 октября сход, на котором, по предложению Ивана Машкаренко, вынесено постановление убить местных помещиков Савченко и Мединского, а землю их поделить <...>» [5]. З повідомлень Генерального секретарства внутрішніх справ про ситуацію в Київській губернії за літній і осінній період 1917 р. дізнаємося: «<...> за последний период было много захватов селянами экономий с инвентарём, а также масса разгромлено экономий. Почти повсеместно производится рубка казённых и частных лесов <...> Наблюдалось массовое хищение сахара на сахарных заводах <...>» [6].

Руйнування маєтків часто було наслідком більшовицької пропаганди, спрямованої на експропріацію поміщицького землеволодіння. Зрозуміло, що такі заклики були надзвичайно популярними серед найбіднішої верстви селянства. До самозахватів підштовхувало і зволікання з перерозподілом земель Українською Центральною Радою. Наприкінці літа – на початку осені 1917 року Україну охопив хаос та безладдя, дедалі більше поширювалися погроми. В таких умовах народна міліція виявилася зовсім безпорадною. Повсюди частими були випадки нападів на міліцію, роззброєння її працівників, вбивства. Працівники міліції залишали свою роботу [7].

Разом з тим, поруч із стихійністю селянського руху протягом 1917 року все ж відбувалось поступове зростання його організованості. Як ми вже говорили, до соціальних чинників революції додалися й національні. Їх поєднання суттєво впливало на зростання свідомості мас. У цьому плані роль Вільного козацтва серед тогочасних громадських організацій і товариств селян України була найвагомішою. Не випадково багато сучасних дослідників акцентують свою увагу саме на цьому моменті.

Зокрема, ґрунтовно розкрив участь і роль Вільного козацтва в контексті дослідження селянського повстанського руху 1918 р. у своєму дисертаційному дослідженні П. Захарченко [8].

Науковець Н. Земзюліна, висвітлюючи у своїй дисертації з історіографії селянського питання в Україні 1917–1918 рр., також наголошує на великій ролі представників вільнокозацьких загонів в організації повстанства [9, с. 172–207].

Дисертаційне дослідження В. Лободаєва «Українське Вільне козацтво (1917–1918 рр.)» присвячене передумовам зародження осередків Вільного козацтва, їх ідейно-організаційному підґрунтя. У дисертації визначаються соціально-економічні та суспільно-політичні чинники, що впливали на вільнокозацький рух, внутрішні суперечності його розвитку, розкрито значення Вільного козацтва в розгортанні повстансько-партизанського руху часів Української Держави П. Скоропадського [10, с. 194–216].

Цікаві матеріали щодо висвітлення Вільного козацтва, в основу яких лягли спогади та архівні матеріали, подано в численних працях В. Щербатюка. Зокрема, важливим матеріалом є свідчення Михайла Іванченка, 1923 р. н., жителя с. Гусакове Звенигородського району Черкаської області, сина сотника Вільного козацтва Григорія Іванченка, хрещеника першого кошового отамана Вільного козацтва Семена Гризла. З його розповіді детально дізнаємось про рід Смокціїв, члени якого заможні селяни Никодим і Хрисант були ініціаторами створення першого загону Вільного козацтва [11].

Сучасні автори переконливо доводять, що Вільне козацтво, яке тісно і гармонійно було пов'язане з українським селянством, значною мірою сприяло формуванню національно зрілого ядра селянського повстанського руху. У другому томі дослідження «Історія українського козацтва» йдеться про активну участь взимку та навесні 1918 р. Вільного козацтва в боротьбі з більшовицькою агресією по всій території України, що сприяло прискоренню відновлення влади УНР під час контрнаступу українсько-німецько-австрійських військ у лютому – березні 1918 року [12, с. 457, 458].

Масового характеру селянський рух набрав влітку 1918 р. Особливо широко він розгорнувся на Київщині, де виразно проявився в ході Звенигородського збройного повстання, якому в різний час приділяли увагу у своїх дослідженнях В. Солдатенко, П. Захарченко, В. Щербатюк. Автори одностайно переконані, що Звенигородське збройне повстання – одне з найбільших виступів селян проти присутності в Україні австро-німецьких військ та їх політики в Україні. Наводять причини повстання, досліджують його розгортання на Звенигородщині та поширення на території інших повітів Київщини, в інші губернії Правобережжя і на Лівобережжя [13;14;15].

Разом із тим, дослідники одностайно твердять, що рушійною силою збройного виступу стали створені в 1917 р. загони Вільного козацтва [16], а боротьба мала національно-визвольну спрямованість [17], саме ж повстання сприяло розвитку громадянського суспільства, збагатило досвід селянства в його боротьбі з окупантами, про те, який великий вплив воно мало на народні маси, яку роль відіграло у боротьбі з гетьманським правлінням.

Слід зазначити, що перші серйозні зіткнення селян із гетьманськими військами відбулись на Київщині. Як стверджує згаданий вище П. Захарченко, вже в ході Звенигородського повстання біля с. Виноград Звенигородського повіту 20 липня 1918 р. відбувалися військові сутички між селянами-повстанцями і гетьманськими військами [7].

Відомий вітчизняний дослідник В. Сідак, посилаючись на агентурні дані гетьманської контррозвідки і державної варті, також називає Звенигородський і Тарашанський повіти Київської губернії головними центрами зародження антигетьманського повстання в листопаді – грудні 1918 року [18].

Повстанський рух став успішнішим, коли підготовкою повстання зайнявся впливовий офіційний орган легальної опозиції – Український Національний Союз (УНС). Про це йдеться в дисертаційному дослідженні О. Бавико [19].

К. Петриченко в дослідженні «Феномен українського повстанства (березень 1917 – серпень 1919 рр.)» зазначила, що антигетьманське збройне повстання до кінця довела Директорія – верховний орган, створений для керівництва повстанням. Слушною є теза авторки про те, що на бік Директорії ставали різноманітні верстви українського суспільства саме тому, що їхні настрої співпадали з політикою, яку проводила Директорія. Вона була спрямована проти поміщиків-землевласників, за вирішення земельного питання на користь бідного селянства [20].

Як відомо, ідеолог Гетьманату Павла Скоропадського В. Липинський, співзасновник різних хліборобських союзів і партій, до категорії «хліборобів» відносив і поміщиків, які володіли тисячами десятин землі, і селян, що мали кількадесятинні наділи. Всі інші суспільні верстви – робітники, інтелігенція, військові тощо, які не займалися землеробством на відміну від хліборобів, були, за В. Липинським, «хлібоїдами». Такий суспільний поділ кардинально відрізнявся від класового марксистського, який поділяв суспільство на антагоністичні класи експлуататорів і експлуатованих, а інтелігенції відводив місце т. з. «прошарку» (прослойка – рос.) між ворогуючими класами. Така спрощена трактовка гострих соціальних протиріч, на думку В. Липинського, могла б зняти напруженість у протистоянні між поміщиками і селянами і спрямувати селянський рух в антибільшовицькому напрямі.

Одним із найбільш значимим в розвитку селянсько-повстанського руху доби Української революції став 1919 рік, коли по обидва боки Дніпра розгорілося антибільшовицьке повстання. Це період, власне, породив отаманщину – одне з суперечливих явищ революції.

Причини широкого розгортання повстанського руху 1919 р., організаційних та ідеологічних засад новопосталих та діючих повстанських загонів ряд авторів шукає в подіях періоду осені 1918 р. – початку 1919 р.

Звертає увагу дисертаційне дослідження Г. Пітика «Селянське питання в політиці Української держави, Директорії УНР, Раднаркому УСРР (квітень 1918 – серпень 1919 рр.)». Універсальність його дослідження полягає в тому, що робота торкається селянського питання в різні періоди державності – як за часів УНР, так і Директорії УНР та Раднаркому УСРР. Разом з тим, автор зробив слушні висновки, що заходи Директорії не дали бажаних наслідків і ще більше за-

гострили суперечки всередині українського табору. В цьому контексті нам важливо й інше твердження дослідника: «<...> недолуга земельна політика призвели до того, що недавні її союзники у боротьбі з гетьманом – повстанські селянські загони – повернули свою зброю проти Директорії» [21, с. 178–220].

Як бачимо, невирішеність земельного питання й надалі залишалася однією з причин селянського повстанського руху. Вже в умовах більшовицького наступу 8 січня 1919 р. Рада Міністрів УНР ухвалила Закон про землю, взявши за основу земельний закон Центральної Ради. Оскільки селянство вимагало соціалізації землі і селянські маси необхідно було утримати на своєму боці, то цей принцип був залишений. Однак до закону були внесені окремі зміни, що зміщували соціалізацію в бік націоналізації.

Про втрату підтримки Директорії з боку селян і звернення надій останніх наприкінці 1918 – на початку 1919 рр. до більшовицького варіанту вирішення земельного питання, що впроваджувався створенням 28 листопада 1918 р. Тимчасовим робітничо-селянським урядом України, а згодом – її повне неприйняття і перехід селян України до масових антибільшовицьких повстань, йдеться в ґрунтовному дисертаційному дослідженні Я. Малика «Насадження радянського режиму в українському селі (жовтень 1917 – 1920 рр.)» та монографії «Запровадження радянського режиму в українському селі (1917–1920)» [22; 23].

Перші роки Української революції більшість проблем селянства віддзеркалювало Вільне козацтво, яке тісно і гармонійно було пов'язане з українським селянством. Зокрема, Вільне козацтво як специфічна формація протягом другої половини 1917 – по квітень 1918 рр. заявило про себе як про зростаючу із селянсько-протестного стихійного вибуху структуру, здатну повести за собою широкі народні маси в охороні порядку і захисту української державності. Вільнокозацький рух безпосередньо вплинув на розгортання селянського повстанського руху, який вже в 1918–1919 рр. набув масового характеру.

Як бачимо, економічна політика РКП(б) спричинила глибоку політичну кризу, протидією якій були в Україні Вільне козацтво, згодом і масовий повстанський супротив, партизанщина. В. Ленін, керівництво КП(б)У кваліфікували збройний опір селян України як «розгул бандитизму». Проти повсталих селян було кинуті загони Червоної армії, при комнезамах було організовано спеціальні відділи для боротьби з «бандитизмом».

С. Косіор у своїй статті «Рік боротьби комнезамів» наводить: «На кінець 1920 року боротьба з бандитизмом і активність комнезамів особливо зростає. За дуже неповними відомостями, наприкінці січня налічувалося в Київській, Одеській, Донецькій, Полтавській, Харківській губерніях понад 30 активно виступаючих відділів комнезамів, у тому числі 7 дуже значних щодо кількості» [24, с. 47]. Масштаби боротьби проти політики радянської влади були такими, що В. Ленін визнавав: «Радянська влада в силу свого економічного становища хитається» [25, с. 22].

Генератором ідей з подолання кризи, яка склалася в 20-х роках, був лідер партії більшовиків В. Ленін. Він розумів, що саме соціальна сила селянства становила найбільшу загрозу існуванню радянської влади. Виходом з даної ситуації він вбачав припинення пограбування селян та їх залучення до співробітництва з радянською владою. На X з'їзді РКП(б) В. Ленін зазначив: «Ми знаємо, що тільки угода з селянством може врятувати соціалістичну революцію в Росії, поки не настане революція в інших країнах» [25, с. 51]. Звертаємо увагу: йдеться не про союз, а про договір із селянством. В основі цієї угоди лежала заміна продрозкладки натуральним податком.

Введення продподатку мало на меті задовольнити селянство, стимулювати розвиток продуктивних сил у сільському господарстві. В. Ленін розумів, що «<...> задовольнити дрібного землероба можна двома речами. По-перше, потрібна певна свобода обороту, свобода для приватного дрібного господаря, а по-друге, треба дістати товари і продукти» [25, с. 54]. Саме «свобода обороту» полягала у скасуванні заборони на вільну торгівлю. Це був перший крок до визнання необхідності відновлення ринкових відносин.

Ідея безгрошового товарообміну була мертворожденою. Селянство у своїй більшості не сприймало безгрошовий товарообмін, як не схвалювало й політику «воєнного комунізму». Лише матеріальна зацікавленість у результатах своєї праці, прибуток, одержаний дрібним виробником від продажу своєї продукції на ринку, стимулювали працю селян, сприяли розвитку сільськогосподарського виробництва в цілому.

Провал спроби організації прямого продуктообміну і знищення торгівлі, господарська розруха і тяжке становище радянської влади змусили В. Леніна визнати необхідність і відновлення ринкової основи господарства.

Починаючи з літа 1921 року, у своїх працях В. Ленін розробляє питання використання елементів ринкової економіки для стабілізації становища радянської влади. Він визнав, що ринок, торгівля як «економічно перехідні форми» можуть і повинні бути використанні для вирішення великомасштабних завдань: поживлення економіки, піднесення продуктивності сільського господарства і промисловості. Відновлення ринкових відносин, що відбулося в умовах жорсткого контролю і регламентацій держави, означало тимчасову відмову більшовиків від основних постулатів марксизму [26, с. 41,50]. У подальшому ці постулати були реалізовані в насильницькому запровадженні колгоспів та інших форм більшовицького розв'язання аграрного питання.

Висновки. Хоча масовий вільнокозацький рух в Україні, а головним чином на Київщині, і не досяг поставленої мети та бажаних результатів, однак ідеї самоврядування, вільного господарювання, виразником яких було Вільне козацтво, постійно домінували у свідомості українського селянства та надихали його до опору більшовизму.

Список використаних джерел:

1. Гай-Нижник П.П. Вільне козацтво / П.П. Гай-Нижник. – Енциклопедія Сучасної України. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. – Т. 4. – «В-Вог». – 700 с.
2. Вільне козацтво – матеріал з Вікіпедії – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
3. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку ХХІ ст.: [монографія] / В. Задунайський. – Донецьк : Норд-Прес. – ДонНУ, 2006. – 335 с.
4. Червоне козацтво – матеріал з Вікіпедії – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>
5. ДАКО. – Ф.Р. 1716, оп. 1, спр. 31. Арк. 73.
6. ДАКО. – Ф.Р. 2796, оп. 1, спр. 16. Арк. 7.
7. Захарченко П. Звенигородсько-гаращанське повстання на Київщині у 1918 році: погляд із сьогодення / П. Захарченко // Історія України. – 1998. – № 7–8 (лютий).
8. Захарченко П.П. Селянсько-повстанський рух за доби Української Держави (квітень–грудень 1918 року) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / П.П. Захарченко. – Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1997. – 176 с.
9. Земзюліна Н.І. Селянське питання в Україні 1917–1918 рр. (Історіографія проблеми) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Н.І. Земзюліна. – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1999. – 207 с.
10. Лободаєв В.М. Українське Вільне козацтво (1917–1918 рр.): дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / В.М. Лободаєв. – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 216 с.
11. Щербатюк В.М. Вільне козацтво : історіографія проблеми / В.М. Щербатюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – Вип. 96. – 2009. – С. 62–67.
12. Історія українського козацтва : Нариси у двох томах / відп. ред. В.А. Смолій. – Т. 2. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 724 с.
13. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис : [монографія] / В.Ф. Солдатенко. – К. : Либідь, 1999. – 976 с.
14. Захарченко П.П. Селянська війна в Україні: рік 1918 / П.П. Захарченко. – К., 1997. – 188 с.
15. Щербатюк В.М. Звенигородське збройне повстання / В.М. Щербатюк // Воєнна історія. – 2002. – № 2. – С. 43–53.
16. Іванченко М. Вільне козацтво / М. Іванченко // Добридень. – 2000. – № 2–6. – С. 28–31; № 7–11. – С. 42–47.
17. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис: [монографія] / В.Ф. Солдатенко. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.
18. Сідак В. Національні спецслужби в період революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії) / В. Сідак. – К., Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – 320 с.
19. Бавико О.Є. Політична опозиція гетьманатів П.Скоропадського (квітень–грудень 1918р.) : дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / О.Є. Бавико. – НАН України ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. – К., 2007. – 187 с.
20. Петриченко К. Феномен українського повстанства (березень 1917 – серпень 1919 рр.) / К. Петриченко // Наукові записки. – К. : ІПЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2008. – Вип. 39. – 332 с.

21. Пітик Г.А. Селянське питання в політиці Української держави, Директорії УНР, Раднаркому УСРР (квітень 1918 – серпень 1919 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Г.А. Пітик. – Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2008. – 220 с.

22. Малик Я.Й. Запровадження радянського режиму в українському селі (1917–1920) / Я.Й. Малик. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 391 с.

23. Малик Я.Й. Насадження радянського режиму в українському селі (жовтень 1917–1920 рр.) : дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 / Я.Й. Малик. – Львівський держ. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1997. – 495 с.

24. Косіор С.В. Вибрані статті і промови / Станіслав Вікентійович Косіор. – К. : Політвидав України, 1968. – 655 с.

25. Ленін В.І. Твори написані в березні – червні 1921 року в умовах переходу Комуністичної партії і Радянської держави до нової економічної політики // Ленін В.І. Повне зібрання творів: у 55 т. – Київ : Видавництво політичної літератури України. – 1974. – Т. 43. – 571 с.

26. Пиріг О.А. Неп: більшовицька політика імпровізації / О.А. Пиріг. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 274 с.

УДК 340.1

СЕРЕДЮК В.Ю.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО ЗМІСТУ «УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ» В РОСІЙСЬКІЙ ТА АВСТРО-УГОРСЬКІЙ ІМПЕРІЯХ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розкривається правовий зміст «українського питання» у внутрішній політиці Російської та Австро-Угорської імперій на початку ХХ ст. Акцентується на різних підходах до розв'язання національної проблеми урядами імперій. Характеризуються вектори розвитку правової думки українців досліджуваного періоду, які поляризувалися між автономізмом та самостійництвом.

Ключові слова: «українське питання», правова система, історико-правова думка, Російська імперія, Австро-Угорщина.

В статье раскрывается правовое содержание «украинского вопроса» во внутренней политике Российской и Австро-Венгерской империй в начале ХХ в. Акцентируется внимание на различных подходах к решению национальной проблемы правительствами империй. Характеризуются векторы развития правовой мысли украинцев исследуемого периода, которые поляризовались между автономизмом и самостоятельностью.

Ключевые слова: «украинский вопрос», правовая система, историко-правовая мысль, Российская империя, Австро-Венгрия.

The article reveals the legal content of the “Ukrainian question” in the domestic policy of the Russian and Austro-Hungarian empires at the beginning of the 20th century. Attention is focused on various approaches to solving the national problem by the governments of empires. Characterized by the vectors of development of the legal thought of the Ukraine of the period under investigation, which were polarized between autonomy and self-reliance.

Key words: “Ukrainian question”, legal system, historical and legal thought, the Russian Empire, Austria-Hungary.